

Миграция муаммоси ва уни тадқиқ этишга доир ёндашувлар

Аннотация

Мазкур мақола сўнгги йилларда жаҳон ҳамжамиятини ташвишга солаётган миграция муаммоси, унинг юзага келиш сабаблари ҳамда мавжуд муаммонинг дунё давлатлари тараққиёти, ижтимоий-сиёсий ҳаёти, миллий таркиби ва маданиятига таъсири борасидаги турлича ёндашувлар ва уларнинг мавжуд муаммони ҳал этишда тутган ўрни борасидаги маълумотлар таҳлилига бағишланган. Мақолада тобора авж олаётган миграция муаммосини ҳал этишга тўсқинлик қилувчи омиллар таҳлил этилиб, уларни бартараф этишга доир таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: *миграция, муҳожир, қочоқлар, сиёсий бошпана, минтақа, контрабанда, чегара, демография.*

Аннотация

Данная статья посвящена анализу факторов способствующих возникновению проблемы миграции, которая в последние годы стала объектом обсуждения в мировом сообществе, причинам способствующим возникновению данной проблемы, а также, различным подходам о влиянии миграции на развитие, социально-политическую жизнь, национальный состав и культуру стран мира и их роли в решении проблемы миграции. В статье проведен анализ препятствующих факторов разрешению проблемы миграции и выдвинуты рекомендации по преодолению данных препятствий.

Ключевые слова: *миграция, мигрант, беженцы, политическое убежище, регион, контрабанда, граница, демография.*

Annotation

This article is devoted to the analysis of factors contributing to the emergence of the problem of migration, which in recent years has become an object of discussion in the world community, reasons contributing to this problem, as well as various approaches to the impact of migration on development, socio-political life, national composition and culture of countries and Their role in solving the problem of migration. The article analyzes the obstacles to the resolution of the migration problem and makes recommendations for overcoming these obstacles.

Keywords: *migration, migrant, refugee, asylum, the region, smuggling, border, demography.*

Миграция муаммоси сўнгги йилларда жаҳон жамоатчилигини кенг ташвишга солаётган долзарб муаммолардан бири сифатида кун тартибида турган масалалардан бири саналади. Шунга кўра, уни илмий жиҳатдан таҳлил этиш ва бу борадаги турли соҳа вакиллари томонидан илгари сурилаётган ёндашувлардаги умумийликни аниқлаб, якуний хулосалар чиқариш ҳаётий муҳим бўлган заруратга айланмоқда. Миграция атамаси лотин тилидаги “migratio” сўзидан олинган бўлиб, “кўчиш” маъносини англатади. Аҳоли миграцияси деганда, кишиларнинг бир ҳудуд (давлат)дан бошқасига, аксарият ҳолларда йирик гуруҳларда ва йирик масофалар бўйлаб кўчиши тушунилади. Рус олими О.Д.Воробьёв ўз асарларида аҳоли миграцияси масаласига тўхталиб, бунда аҳолининг ички ва ташқи маъмурий-худудий бирликлар чегарасидан кечиб ўтиб, доимий яшаш жойини ўзгартириш ёки етакловчи ва жалб қилувчи омилларнинг таъсиридан қатъий назар таълим олиш ва меҳнат фаолияти билан шуғулланиш мақсадида амалга оширилган ҳар қандай худудий кўчишни аҳоли миграцияси сифатида таърифлайди¹.

Давлат ҳудудидан ташқарига кўчиб ўтган шахслар - *эмигрантлар*, мазкур давлатга кўчиб ўтувчи шахслар эса - *иммигрантлардир*. Миграция тушунчасига олимлар турлича таъриф берадилар. Хусусан, инглиз олими Э.Г.Равенштейн (1885 йил) томонидан миграция муаммосини ўрганишга бағишланган бир қатор назарий тадқиқот ишлари олиб борилган бўлиб, бу борада бир қатор ижобий натижалар қўлга киритилган. Олим томонидан Буюк Британия ва Шимолий Америкадаги миграцион жараёнлар тадқиқ этилиб, унинг асосида ўн бир нафар миграцион қонунлар шакллантирилган. Таъкидлаш жоизки, миграция соҳасидаги аксарият назариялар мазкур қонунларга асосланганлигини кўриш мумкин.

Миграция тушунчасига олим ва мутахассислар турлича таъриф берганлар. Жумладан, В.А.Иброҳимов томонидан ўтказилган таҳлиллар натижасида аниқланишича, маҳаллий нашрларда миграцияга берилган таърифлар сони 36 тани ташкил этар экан². Г.Ионцев маҳаллий ва ҳорижий адабиётларни таҳлил этган ҳолда, аҳоли миграциясини назарий жиҳатдан талқин этиш йўналишларининг яхлит таснифини яратишга муваффақ бўлди. Унга кўра, миграция муаммосини тадқиқ этишга доир 17 хилдаги ёндашув аниқланган бўлиб, улар ўз ичига 45 турдаги илмий йўналиш, назария ва концепцияларни бирлаштира олган. Мазкур назариялардан 5 нафари иқтисодий, 5 нафари социологик, 4 нафари соф миграцион, 3 нафари демографик, 2 нафардан тарихий, типологик, сиёсий ва 1 нафардан турли хилдаги тўққиз ёндашув ҳиссасига тўғри келади.

Ижтимоий ва гуманитар фанларнинг бошқа вакилларида фарқли ўлароқ, тарихчи олимлар муаммони тадқиқ этишда аввало, макон ва замон масаласига эътибор қаратадилар. Дайнернинг фикрича, миграция

¹ Воробьёва О. Д. Миграционные процессы населения: вопросы теории и государственной миграционной политики // Аналитический сборник, 2003. – № 9.(202). – С. 35.

² Иброҳимов В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. –Ташкент, 2013. – С. 69.

³ Игорьян Д.И. Теория и практика исследования миграции населения. –Москва: Наука, 2011. – С. 181.

муаммосини ўрганувчи тарихчи олимлар назариядан холи тарзда ва гипотезаларни текширишдан четлашган ҳолда фаолият юритишни маъқул кўрадилар, аммо улар томонидан ўртага ташланаётган саволлар бошқа ижтимоий фанларнинг саволларига кўп жиҳатдан мос келади¹. Уларнинг бари аҳолининг кўчишига сабаб бўлувчи омиллар ва уларнинг оқибатларини ўрганишга интиладилар. Аниқроқ айтадиган бўлсак, уларни миграцион жараёнларда айнан кимлар иштирок этадилар, мазкур ҳаракат қачон юзага келади, миграция жараёнининг юзага келишига сабаб бўлувчи омиллар нималардан иборат, нима сабабдан аҳолининг бир қисми ўз жойини тарк этмайди, муҳожирлар кўчиш жараёнини қандай ўтказди ва унинг янги жойга мослашуви қандай кечади? каби саволлар қизиқтиради.

Антропологларнинг эътибори этнографик тадқиқотларга қаратилади. Улар назарияга бироқ аниқлик билан мурожаат этган ҳолда, маданиятлараро қиёсий таҳлилни амалга оширадилар. Натижада, улар универсал характердаги қонуниятларни шакллантирадилар. Этнографик тадқиқотлар натижасида инсониятнинг яшаш шароитларини теран англаш имкони юзага келади. Этнографик тадқиқотлар ёрдамида олимлар муҳожир сифатида шахснинг ички кечинмаларини, бир муҳитдан иккинчисига ўтиш натижасида рўй берган ижтимоий ва маданий ўзгаришлар мазмунини ўрганишга ҳаракат қиладилар. Бреттелл ўз тадқиқот ишида мазкур интилишларнинг натижаси ўлароқ, антропологлар эмиграция ва иммиграциянинг эркак ва аёллар, қариндошлар ҳамда бир турдаги маданият вакиллари ўртасидаги ижтимоий муносабатларга таъсирини ўрганишга бўлган қизиқишининг ортишига сабаб бўлганлигини таъкидлайди². Ўтказилган антропологик тадқиқот натижаларига кўра, миграциянинг оқибатларидан бири сифатида муҳожирларнинг ижтимоий, маданий ва гендер мақомидаги ўзгаришлар кузатилиши аниқланган.

Хайслернинг фикрича, социолог олимларни қуйидаги саволлар қизиқтиради: “Миграция нима сабабдан юз беради?”, “Миграциянинг макон ва замондаги барқарорлигини таъминловчи омиллар нималардан иборат?”. Социолог ва антрополог олимлар яхлит назарий асосга таянадилар. Уларнинг ҳар иккиси ижтимоий назариянинг классик манбалари (Маркс, Дюркгейм ва Вебер)га таянадилар ва асосий эътиборни миграцион жараёнларнинг асосини ташкил этувчи ижтимоий муносабатларни ўрганишга қаратадилар. Улар одатда, муҳожирларни қабул қилувчи жамиятларни, антропологлар эса, кузатиб қолувчи ва қабул қилувчи жамиятларнинг ҳар иккисини ўрганадилар. Мазкур икки фан соҳаси ўртасидаги хилма-хиллик уларнинг фан сифатида шаклланиш тарихи билан боғлиқ. Зеро, социология аввалдан ғарб жамиятларини тадқиқ этиш билан шуғулланган бўлса, антропология “ўзга” жамиятларни ўрганишга бел боғлаган.

Антропология миграция ва иммиграция муаммолари билан бироз “кечкикиш” билан шуғуллана бошлаган бўлса, социологларни бу масала

¹Hasia R. History and the Study of Immigration. – New York: Routledge. – P. 135.

²Brettell Caroline B. Theorizing Migration in Anthropology. - New York:Routledge, 2010. – P.97.

кадимданоқ қизиқтириб келган. Умуман олганда, социологияда ўртага ташланаётган саволлар миграцион жараёнларнинг натижалари билан узвий боғлиқдир. Социологик назарияларга кўра, миграцион жараёнларнинг бир қатор натижа ва оқибатлари мавжуд бўлиб, улар ижтимоий капитал, ишчи кучи бозори ҳамда институционал тузилмалар спектри каби омиллар билан узвий боғлиқдир. Антропологларнинг эътибори маданий таркиб ва этник ўзликни англатувчи рамзий белгиларга қаратилган бўлса, социологлар этник фарқларнинг институционал жиҳатларда акс этишини ўрганадилар. Кўриниб турганидек, фан соҳаларининг ҳар иккисида ҳам этник хилма-хилликка эътибор қаратилган. Умуман олганда, мазкур фанлар ўртасида ғоявий фикр алмашинуви мавжуд: социологлар антропологларнинг тадқиқотлари билан ва аксинча фаол шуғулланадилар. Ҳар иккала фан соҳасининг ўзаро мутаносиб жиҳати шундаки, улар ижтимоий муносабатларни иммиграцион муҳит асосида ўраганадилар ҳамда ижтимоий тармоқларни миграцион жараёнларни ҳаракатга келтирувчи омил сифатида қарайдилар.

Демографлар учун бирламчи масала демографик ўзгарувчанлик табиати билан боғлиқ бўлиб, унинг асосини туғилишлар, ўлимлар ва миграция ташкил этади. Умумлаштирилган маълумотлар базаси асосида демографлар миграцион оқимларнинг хусусияти, модели ва йўналишларини ҳамда муҳожирларнинг ўзига хос жиҳатлари (ёши, жинси, машғулоти тури, маълумоти ва ҳ.к.)ни қайд этиб борадилар. Мавжуд ҳолат юзасидан фикр юритиб, Кили уни миграцияга нисбатан формал демографик ёндашув сифатида баҳолайди¹. Демограф олимлар миграцион оқимларни юзага келтирувчи ва унинг замирида сайқал топувчи ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий кучларга баҳо беришда турли ижтимоий фанларнинг назарияларига таянадилар.

Иқтисодчилар томонидан ҳам, башорат моделлари яратилади. Бунда Чизвикнинг мақоласи айтиш мумкин саналади. Унда “кимлар муҳожирлик қилади?” каби саволга яратилган модел ёрдамида жавоб ахтариш имкони яратилади. Чизвикнинг асосий эътибори иқтисодчилар орасида кенг муҳокамага сабаб бўлган муҳожирларни саралаш масаласига қаратилади.

Мазкур баҳсларнинг марказида турган масалалар қуйидагилардан иборат: “Қандай вазиятларда нисбатан муносиб бўлган муҳожирлар саралаб олинади (инсон капитали ва ишчи кучи бозоридаги муваффақиятига кўра)? Чизвик турли шароитларда юзага келувчи ижобий ва салбий селекциялардан иборат моделларни ишлаб чиқди. Бунда “талаблар” назарияси натижалар назариясига нисбатан бироз устунлик касб этиб, улар иқтисодчи олимлар томонидан олиб бориловчи миграцияга оид тадқиқотларнинг асосини шакллантиришга хизмат қилади.

Келтирилган тусмолларнинг асосийларидан бири сифатида, кишиларнинг рационал тарзда фаолият юритиши ҳамда ўзидан келаётган нафни оширишга хизмат қилиши илгари сурилади. Мэссей ва унинг тарафдорлари мазкур моделни индивидуал танловнинг микроиқтисодий

¹Keely Charles B. Demography and International Migration. – London, 2011. – P. 143.

моделли сифатида тасвирлайди¹. Аксарият иқтисодчи олимларнинг қарашлари антрополог ва тарихчиларнинг фикрлари ўзаро номутаносиб саналади. Зеро, улар аҳоли ҳаракатланишини аввалдан аниқлаш ва тегишли башоратларни илгари суришда ижтимоий ва маданий омилларни чеклаб, иқтисодий омилларгагина таяниб бўлмаслигини эътироф этадилар. Бундан ташқари, антрополог ва тарихчи олимлар ижобий ва салбий омиллар ҳамда натижалар масаласига рўйхушлик билан қарамайдилар. Бироқ, сиёсатни шакллантирувчи кишилар, одатда солиқ тўловларини белгилаш, инсон капиталини жалб қилиш ва иммиграциянинг манфаатли жиҳатларини аниқлаш билан боғлиқ баҳолаш мезонлари юзасидан иқтисодчи (ва иқтисодчи демограф) олимларга мурожаат қиладилар. Табиийки, мазкур ёндашув иқтисодчи олимлар ўртасидаги назарий баҳсларни (Борьяс, Хубер, Эспеншад, Ротман ва Эспеншад) шакллантиришга хизмат қилади². Чизвикнинг илк ишларида иммигрантларнинг иқтисодий мослашув даражаси ва суръатларига эътибор қаратилган³. Аниқланишича, гарчанд иммигрантлар бошланғич иш ҳақи маҳаллий аҳолига нисбатан 17% кам бўлсада, тахминан 10-15 йилдан сўнг АҚШдаги иммигрантлар ўртача ойликдан юқорироқ даромад ола бошлайдилар. Бошқа олимлар, хусусан, Джордж Борьяс Чизвикнинг хулосаларини рад этган. Чизвик ҳам ўз навбатида, Борьяс ва бошқа олимларнинг қарашларини инкор этган.

Иқтисодчи ва демограф олимларнинг эътибори иммигрантларнинг таълим, ижтимоий таъминот ва ижтимоий суғурта масалаларидаги чекловларига ҳам қаратилган. Чизвик иммиграцион қонунчилик сиёсати ва уларни саралаш жараёнини қўллаб-қувватлайди. Виза тақдим этишда асосий мезон сифатида иммигрантнинг малакасига эътибор қаратувчи давлат ўзгача тараққиёт моделига амал қилади, яъни эндиликда у оилаларни жипслаштириш ва қочоқ мақомини белгилаш билан боғлиқ иммиграцион сиёсат юритмайди. Табиийки, турлича иммиграцион сиёсат юритувчи давлатлардаги иммигрантлар ҳам ўзаро фарқланади. Мавжуд масалага бошқа фан соҳаларига нисбатан кечроқ эътибор қарата бошлаган сиёсатшунос ва ҳуқуқшунослар ушбу саволларга жавоб ахтаришга бел боғлаганлар.

Холлифилднинг фикрича, сиёсатшуносларнинг эътибори айни уч масалага қаратилган. Биринчидан, давлатнинг миграцион оқимларни бошқариш ва давлат чегараларини назорат қилишдаги роли. Иккинчидан, миграциянинг давлат суверенитети ва фуқаролик институтига таъсири ҳамда миграциянинг ташқи сиёсат ва миллий хавфсизлик сиёсати билан ўзаро боғлиқлиги. Учинчидан, инкорпорация муаммоси. Сиёсатшунослар социолог ва иқтисодчи олимларнинг ижтимоий ва иқтисодий инкорпорация масалаларига бағишланган тадқиқот ишлари билан яқиндан танишиб, уларни сиёсий инкорпорацияга оид билимлар билан бойитишга, яъни фуқаролик ва бошқа ҳуқуқларга эга бўлишга доир масалаларни ўрганишга интиладилар.

¹Douglas S. Theories of International Migration: Population and Development Review, 2014. – P. 231.

²Borjas, George J. Heaven's Door: Immigration Policy and the American Economy. – N.J.: Princeton University Press, 2013. – P. 45.

³Chiswick Barry R. The Sociology of Immigration. – New York: Berg Publishers, 2014. – P. 249.

Мазкур масала ҳуқуқшунослар эътиборидан ҳам жой эгаллаган. Хусусан, Сейльернинг *Law Harsh as Tigers* (“Йўлбарс каби шафқатсиз қонунлар”) номли асарида мазкур масала XIX аср охирида АҚШга муҳожирлик қилган хитойликлар тақдири мисолида очиб берилган¹.

Сейльер мазкур “вақтинчалик муҳожирлар”нинг дискриминацион қонунларга қарши кураш асосида ўз ҳуқуқларини қарор топтирганликларини таъкидлайди. Социологлар каби сиёсатшунослар ҳам қабул қилувчи жамиятни ўрганишга бирламчи эътибор қаратадилар. Шундай бўлсада, иммиграцион сиёсат (киришни тартибга солувчи қоидалар)га нисбатан кам бўлсада, эмиграцион сиёсат (чиқишни тартибга солувчи қоидалар) билан шуғулланувчи олимларни ҳам аниқлаш мумкин. Ушбу олимларнинг эътибори муаммонинг шаклланиш сабаблари ва тараққиёт масалаларига қаратилган².

Сиёсатшунослар томонидан кузатувчи ёки қабул қилувчи жамиятларнинг ўрганилишидан қатъий назар, улар ўртасидаги назарий баҳслар давом этади. Сиёсатшунос олимларнинг бир қисми миграция муаммосини тадқиқ этишнинг микроиктисодий ёндашуви, яъни рационал танлов назариясига таянсалар, олимларнинг бошқа гуруҳи индустриал демократия сари иммиграциянинг ривожланиш шарт-шароитлари, уларнинг институционал ва маданий жиҳатларини ўрганадилар³.

Миграция масалалари бўйича халқаро ташкилот томонидан берилган маълумотларга кўра, 2010 йилда халқаро муҳожирларнинг сони 214 млн кишини ёхуд дунё аҳолисининг 3,1 % ни ташкил этган⁴. Яқин Шарқда юзага келган вазият натижасида 2014 йилдан буён мазкур кўрсаткич бир неча бор ўсганини кузатиш мумкин. Мавжуд кўрсаткичнинг бу тарзда ўсишда давом этиши 2050 йилга келиб, унинг 505 млн га етишига замин яратиши мумкин.

Миграция масалалари бўйича халқаро ташкилот томонидан тақдим этилган ҳисоботларга кўра, 2016 йилнинг ўтган даврида 100 мингдан зиёд қочоқ Греция ва Италия ҳудудига кириб келган. Қисқа вақда Грецияга 97 минг, Италияга 7,5 минг қочоқ кўчиб ўтган. Бу даврда 410 мингдан зиёд мигрант ва қочоқ ҳалок бўлди. Туркиядан Ўртаер денгиз орқали Грецияга ўтган миграцион маршрут эса ҳануз хавфлигича қолмоқда.

Таъкидлаш жоизки, аҳоли миграцияси билан боғлиқ маълумотларнинг барида мавжуд вазият ҳаққоний акс эттирилмайди. Зеро, таълим олиш ва малакасини ошириш мақсадида бошқа давлат ҳудудига ташриф буюрган талаба ва сайёҳлар расман муҳожир сифатида рўйхатга олинмайди. Шундай бўлсада, уларнинг бир қисми сайёҳлик визаси ёрдамида давлат ҳудудига кириб келгач, у ерда ноқонуний меҳнат фаолияти билан шуғулланади. Шу

¹Salier L. *Law Harsh as Tigers: Chinese Immigrants and the Shaping of modern Immigration Law*. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009. – P. 68.

²Russell W. *International Emigration and the Third World*. – USA.: Harvard University Press, 2011. – P. 73.

³Freeman, Gary P. *Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States*. – University of Notre Dame, 2001. – P. 75.

⁴Ивахнюк И.В. Управление трудовой миграцией: противоречивые уроки глобального кризиса // Век глобализации. – Москва. – 2016. – № 2. – СС. 11-14.

билан бир қаторда, рўйхатдан ўтмаган муҳожирларнинг ҳисоби юритилмайди¹.

Хулоса ўрнида тўхталиб, ҳозирда дунёни ташвишга солаётган миграция муаммосининг аянчли оқибатларга сабаб бўлаётгани ҳеч биримиз учун сир эмаслигини таъкидлаш жоиз. Юқорида таъкидланганидек, миграция ўзига хос мураккаб ва зиддиятларга бой бўлган жараёндир. Мазкур ҳодиса кузатувчи ва қабул қилувчи давлатларнинг ҳар иккиси учун бир қатор ижобий жиҳатлар билан биргаликда кўпсонли муаммоларни кўндаланг қилиб қўяди. Давлат аҳолисининг нечоғли миграцион жараёнларга жалб этилганлиги, унинг оқибатларининг чуқурлашувида акс этади. Масалан, миграция натижасида муайян оиланинг моддий аҳволи яхшиланади, аммо ота-оналардан бири ёки ҳар иккисининг иштирокисиз оилани сақлаб қолиш ва фарзандлар тарбиясини тўлақонли ташкил этиш имкони камаяди. Миграция муаммосининг ўзига хослиги шундаки, у жамият ҳаётининг турли соҳаларини қамраб олади ва ўзининг кенг қамровли таъсирини намоён этади. Шунга кўра, мавжуд муаммонинг келиб чиқиши ва уни ҳал этиш борасидаги ёндашувлардан ҳеч бирини универсал деб бўлмайди. Бу борадаги оптимал йўл мавжуд ёндашувлардан комплекс тарзда фойдаланишни талаб этади.

¹Воробьёва О.Д. Миграционные процессы населения: вопросы теории и государственной миграционной политики // Международные отношения. – Москва. – 2014. - №9. – СС. 35-38.